

МЕТОД АНАЛОГІЙ В ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТИСЯЧОЛІТЬ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Довгань А. О.

*Я прошу звернути увагу, що зведенням до аналогії всіх методів
научіння та винаходу, я висловлюю істину, яка стара як світ, і,
якщо в теорії вона здається сьогодні досить новою чи навіть
незвичайною, то це не моя вина.*

Е. Кондильяк

ВСТУП

У ХХІ ст. актуалізувалася проблема вивчення перспектив буттєвості людини в контексті їх демократичних параметрів, розкриття соціальних нерівномірностей розвитку різних етнічних спільнот, пов'язаних з їх співставленням та порівнянням у відповідних відношеннях. Звернення до практики матеріального і духовного життя потребує методологічного обґрунтування аналізу окремих соціальних явищ. Уже з епіграфу до статті, шановний читачу, Ви можете зрозуміти, що предметом дослідження обрано досить поширений в пізнавальних практиках науки і повсякденній комунікації, але незаслужено недооцінений в методологічному аспекті самими науковцями метод пошуку істини – аналогія.

Мета та завдання

У вітчизняній науково-навчальній літературі (монографії, підручники, посібники, хрестоматії, методичні рекомендації), яка видавалась щорічно в ХХ ст. і тепер видається численною кількістю екземплярів, про даний метод пізнання можна віднайти лише вікіпедівський варіант схематозу розтлумачення цього методу у декілька рядків тексту. І знову підкреслюю, даний метод аналізу широко застосовується дослідниками у різних галузях науки і практичної діяльності людини: методології науки, методології освіти, історії, педагогіки, права, природознавства, теоріях моделювання, філософії тощо. В нашому випадку для вирішення поставленої мети ми будемо опиратись в методологічному плані на зміст поняття «аналогія» тексту статті про аналогію в Сучасній Енциклопедії України: «Аналогія (грец. *ἀναλογία* – відповідність) – подібність, схожість за певними властивостями, ознаками або відношеннями загалом

відмінних предметів та явищ ...»¹. Такий підхід, звісно, не відмінняє інші методи наукового аналізу при дослідженні універсуму, але він може сприяти отриманню нового знання про досліджуваний об'єкт шляхом розкриття загальних рис та конкретних специфічних відмінностей одного соціального явища порівнюванням з іншим. Це можливо при чіткому дотриманні не тільки загальних правил аналогії, але і спеціальних, притаманних лише соціальній аналогії і потребуючих подальшої розробки та уточнення в міру розвитку суспільної практики життєдіяльності людини. Це важливо також тому, що в ситуації загострення геополітичних суперечностей на авансцену історичного розвитку світових цивілізацій насувається чергова нова хвиля міфологізації культури, з регулярною очевидністю транспортуються в повсякденну дійсність економічної, політичної свідомості ситуативні форми і образи квазінаукової міфотворчості з використанням цифрових технологій. Виникають теоретико методологічні труднощі системного застосування аналогії як методу аналізу ситуативних подій у суспільстві та практиці прийняття ефективних рішень. І тут на допомогу аналітикам соціальних процесів може прийти в методологічному плані історико-філософський компендіум поглядів мислителів історичних епох не одного тисячолітнього досвіду розуміння аналогії як методу пізнання в різних практиках людства.

В даній статті ми обмежуємось аналізом західноєвропейського варіанту філософського розуміння аналогії від античності до XIX ст. Будемо простежувати розвиток уявлень про аналогію первісності суспільства і від появи теоретичних оповідей античності до початку XIX століття.

Нами здійснено дотримання методологічної установки звести до мінімуму використання інтерпретаційної літератури філософської спадщини мислителів європейських тисячоліть з метою максимального збереження їх міркувань «первозданної чистоти» в контексті досліджуваної нами проблеми аналогії, ввійти в їх «інтелектуальну плоть і кров» та визначити зміст міркувань про роль аналогії в системі пізнавальних засобів отримання нового знання. Також був застосований принцип персоналізованої систематизації джерел історії філософії науки, які досить широко використовуються в історико-філософських дослідженнях. В протилежному випадку цей список набрав би форми «дурної нескінченності» (Гегель). Тому вибір відомих персоналій філософської спадщини обумовлений тим змістом їх філософських

¹ Рижко О. М., Савченко О. В. Аналогія. Енциклопедія Сучасної України. Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. Т.1. С. 457-459.

систем, який дає можливість успішно шукати відповідь на поставлену дослідницьку задачу. Нами також свідомо було обмежено список інтерпретаційної літератури з окремих галузей науки, в яких розкривається сучасна практика застосування аналогії.

1. Аналогія первісності соціального буття та її міфопоетичні і умоглядно теоретичні образи в античній грецькій культурі

Накоплення знань про світ розпочиналось ще у первісному суспільстві. Духовний світ первісної людини виникав і збагачувався на рівні повсякденного стихійно формуючого знання під впливом природних умов та організації власних способів виживання. В ситуації ритміки природних явищ формувалась і ритміка буття людини з її виробничою діяльністю. Формувалась також образність природно-соціальної ритмічності життя людини. Окремі сторони, події світу узагальнювались в чуттєво-конкретних, наглядних образах. Такі образи виступали фіксацією аналогій людини з природними явищами. Біологічні істоти, яких ми, сучасні люди, називаємо первісними людьми, змушені були вдосконалюватись через відношення до природних явищ і процесів. Дарвінівська теорія відбору є успішна наукова форма пояснення такої мінливості біологічних форм через їх удосконалення. Вона дає можливість розгадати біологічні причини історичного стирання міфу як ведучого світосприйняття. В той же час органічний прогрес не виключає різноманіття напрямків в зміні (деградації) окремих його форм через ускладнення відношень між органічними формами і умовами життя.

Специфікою органічного прогресу є ускладнення природного середовища організмів, тобто зростання їх зв'язків із природними процесами. Навіть поява і розвиток наскальних малюнків на актуальні теми для первісних людей як засобів передачі досвіду проживання через виживання в природних умовах за аналогією з окремими видами тваринного світу не давав для них можливості зберегтися як біологічний вид без постійного самовдосконалення. Динаміка мінливості біологічних форм не сприяла первісній людині «навічно» закріпити у своїй практиці організмичну аналогію, той же зооморфізм чи антропоморфізм. Для даного періоду існування людини суттєвим в її житті був ритуал як засіб забезпечення тривалості існування спільноти в навколишньому середовищі. Ритуал проживався індивідом як безпосередня дійсність буття, як практичний образ знання про навколишній світ і самої людини в ньому. Ритуал також свідчив про здатність індивіда діяти у відповідних межах закономірності світу. Танець ритуалу уподоблював різні явища природи і місце людини в них з метою отримати дозвіл небесних сил на конкретне дійство. У ритуалі відбувалась соціалізація індивідів, що давала можливість формувати зростаючу незалежність людини від зовнішніх

сил. Ритуал – ілюзорний за змістом і реально логічний акт формування практичних навичок відношення людини до природи, до себе як невід’ємного учасника природних подій, які в ритуалі соціалізуються. В практичних діях ритуалу первісної людини розум та уява ще тотожні. Людина переносила на природне середовище власне розуміння самого себе. У ритуалі, з одного боку, природа осмислюється і проявляє себе як середовище дії людських сил, антропоморфізм, з іншого – сама людина наповнювала свою природну сутність своїми вже нелюдськими здатностями впливати на навколишнє середовище (зооморфізм). А сукупність пов’язаних між собою наглядних образів індивіда складалась в міфологічну «картину» світу відповідно до уяви про світ в рамках родової общини. В міфі відбувалось деяке антропологічне моделювання життєвих ситуацій. Згадаймо космологічну картину народження Всесвіту у Гесіода ((широкогруда Гея, похмурий Тартар). У сфері міфологічної свідомості діяв (діє і в сучасних міфах) пізнавальний принцип оцінки, наприклад, ментального синкретизму в міфі з позицій більш розвинутої свідомості. Зооморфізм, тобто уявлення богів в образах звірів або людей з тваринними атрибутами і звірів як священних тварин, що втілюють сутність богів, був суттєвим елементом багатьох давніх язичницьких релігій (наприклад, давньоєгипетської міфології). Антропоморфізм проявлявся через перенесення ознак і властивостей людини на тварин, рослин, предмети природні явища, тощо. Тому антропоморфізм і зооморфізм є бінарними позиціями відношення людини до себе і до навколишньої дикої природи. Відбувалася персоніфікація та метафори-зація співставлення природних і соціальних ресурсів життєдіяльності людини. Міфологічна картина світу була внутрішньо логічною бінарною аналогією зовнішньої картини життя того роду, в якому склався конкретний образ світу. Ситуацію аналогії людського життя із тваринним світом в первісному суспільстві художнім («міфопоетичним») словом розкрив Джек Лондон у своєму всесвітньо відомому творі «Жага до життя».

Міф – всесвітньо-історичне явище, яке спонукає відноситись до нього розсудливо навіть тоді, коли на побутовому рівні сучасної свідомості він може викликати щонайменше лише поблажливу усмішку. Розуміємо, що буденна свідомість частково пов’язана з наукою в процесі осмислення ситуацій природних сил. З одного боку вона впливає на науку здоровим глуздом, точніше буденним розсудком як початковим досвідом закріплення повсякденного життєвого досвіду. З іншого боку, буденна свідомість впливає на науку опосередковано, яка проявляє себе через реалізацію наукових потреб людини соціальними умовами її проживання.

Розвиток біологічного світу проявляється через біологічний прогрес і біологічний регрес. Біологічний регрес засвідчується головним чином в деградації і вимиранні окремих органічних форм. З деградацією тісно

пов'язаний гіпоморфізм – редукція окремого органа чи його частини. Органічний прогрес не виключає різноманіття напрямків в зміні (деградації) окремих його форм ускладненням відношень між органічними формами і умовами життя. Біологічні істоти, яких ми, сучасні люди, називаємо первісними людьми, змушені були розвивати себе через вдосконалення свого відношення до природних явищ і процесів. Дарвінівська теорія відбору є успішна наукова форма пояснення мінливості біологічних форм через їх удосконалення. Вона дає можливість розгадати біологічні причини історичного стирання міфу як ведучого світосприйняття. Навіть поява і розвиток наскальних малюнків на актуальні теми для первісних людей як засобів передачі досвіду проживання через виживання за аналогією з окремими видами тваринного світу не давав для них можливості зберегтися як біологічний вид без постійного самовдосконалення. Динаміка мінливості біологічних форм не сприяла первісній людині ««навічно» закріпити у своїй практиці організмичну аналогію, той же зооморфізм чи антропоморфізм. Для даного періоду існування людини суттєвим в її житті був ритуал як головний засіб розуміння світу для забезпечення існування спільноти в навколишньому середовищі. Ритуал проживався індивідом як безпосередня дійсність буття, як практичний образ знання про навколишній світ і саму людину в ньому. Ритуал також свідчив про здатність індивіда діяти у відповідних межах природних закономірностей світу. Танець ритуалу уподібнював різні явища природи і місце людини в них з метою отримати дозвіл небесних сил на конкретне дійство. Ритуал розуміється як синкретичне поліфункціональне явище-форма реалізації декількох соціальних потреб. Тобто у ритуалі відбувалась соціалізація індивідів, що давала можливість формувати зростаючу незалежність людини від зовнішніх сил. А картина світу виступала аналогією картини життя того роду, в якому склався конкретний міф.

Разом з розвитком суспільного життя і виникненням зачатків індивідуальності з первісної синкретичної свідомості починає виділятися епос (в тому числі теокосмологічна поезія), тобто перехідна форма свідомості від міфологічних уявлень до релігійно раціонального мислення. З цього погляду дослідницький інтерес викликає поема Гесіода «Теогонія», та частина твору, де зображується походження світу. У гесіодівській «Теогонії» світ подібний до універсальної космічної общини: відносини між природними явищами, що знаходять свій відбиток в образах богів, прирівнюються до відносин між людьми у родовому колективі (чоловіків і жінок, батьків і дітей, старших і молодших). Народження богів, яке одночасно є виникненням світу, розглядається в теокосмогонії як результат актів зачаття і народження. Разом з тим в «Теогонії» Гесіода окреслюється перехід від уявлень про

статеві відносини до уявлень про явища соціального життя і до поглядів натурфілософського характеру. Гесіод зображає боротьбу поколінь богів за владу над світом і зміну цієї влади від одного покоління до другого. З'являється думка про загальне і первісне, про щось субстанційне, що отримало назву Хаосу. У ньому перебувають «джерела і межі», початок і кінець землі, небес, моря і підземних безоднь. Хаос є одночасно міфологічною істотою і фізичним явищем (Гея – земля, Тартар – підземна безодня), а також продуктом художньої фантазії первісного мислення. Отже, міфологія є тільки ступінь виділення людини із природи, бо у формуючій свідомості індивіда закладена нерозчленована єдність природного і соціального. Твір Гесіода «Труди і дні» є збірником порад і настанов селянину, які мають практичне значення для нього у повсякденному житті. В одній з перших частин розповідає про Прометея, зміну поколінь, динаміку життя і праці людини та фіксацію закономірності прояву власної долі. В контексті своїх міркувань про долю людини розповідає про аристократів та простих людей за аналогією сильного яструба і слабого солов'я. Демонструється бінарна опозиція єдиного сутності, єдиного буття у двох опозиціях – різних людей, різних птахів з відношенням пропорційної та функціональної аналогічності цих природних та соціальних сутностей.

Міфологія Гомера також відображає уявлення про космос як боротьбу антропоморфних богів, що володіють усіма людськими слабостями і психічними схильностями. це сфера уявного, а не реального, сфера фантастичного, а не дійсного. Відповідно до космологічних уявлень Гомера, світ складається з трьох частин – неба, землі і підземелля. Земля – нерухома кругла площа, небосхил – мідний. Простір між ними заповнений зверху ефіром, а знизу повітрям. Небосхил підтримується стовпами, їх охороняє титан Атлант. Ми бачимо аналогію між природними стихіями і їх поетичними образами в працях «Одісея» та «Іліада». Отже, міфологія є тільки ступінь виділення людини із природи, бо у формуючій свідомості індивіда закладена нерозчленована єдність природного і соціального. І на цьому етапі аналогія сама є синтез біологічних та «примітивних» соціальних сил.

Виникаючі у всіх культурах пояснення природи психіки через її співвіднесеність з богами або зі світом духів логічно будувалися в формі подвоєння невидимого. У свою чергу, люди використовували для пояснення природи психіки ті образи невидимого, які виникали з спостереження фактів, будувалися за аналогією з душею як невидимим рушієм і організатором видимого руху тіла. Для пояснення природи психіки використовувалися вже «зрозумілі» і звичні образи богів або «духів», які створювалися за аналогією з психікою, як образи невидимих оком організаторів руху світу. Невидима реальність спонукала психіку

бути сильним підкріпленням формування образів інших невидимих явищ: духів, богів тощо. Звичайно, надзвичайно важко знайти в навколишньому світі ще якесь явище, дійсно схоже на нашу психіку – цей багатий і складний світ образів, відчуттів, думок, переживань. Але тим цікавіші для нас спроби, які прагнули ліквідувати протиприродну самотність психіки серед інших предметів і явищ світу, прагнули знайти щось спільне між нашим душевним світом і зовнішнім світом реальних речей. При виборі предметних аналогів психіки також дотримувалися вимоги невидимості і здатності направляти рух. Найбільш підходящим аналогом психіки зазвичай виступало повітря. Згадаймо грецький термін «дыхання» (psyche¹), що дало початок поняттю «психіка». Не випадково і в українській мові звучить один корінь в словах «дух», «духовний».

Сьогоднішньому розуму, наповненому масою емпіричних фактів і складних теоретичних конструкцій, такі аналогії можуть здатися чимось далеким від науки і не заслуговувати на увагу. Але аналогії з чим-небудь оточуючим або навіть аналогії з реально невидимими, але передбачуваними «духами» були найбільш природним способом пізнання і розуміння природи психіки. Взагалі важко або неможливо зрозуміти природу одиночного явища, відірваного від інших явищ світу. Зрозуміти предмет можна, помістивши його в групу споріднених йому або хоча б схожих на нього явищ. За зовнішньою подобою можна потім виявити і схожість за походженням. Течія подій ранньої людської історії може у нас викликати ілюзію застійності первісного етапу розвитку суспільства, повної незмінності його духовного життя. В первісній реальності буття людини відбувались не тільки природні а й соціальні зміни. Вони прослідковуються при аналізі динаміки ступеня упорядкованості образів, символіки відображення принципів космічної та земної будови світу, системи заборон (табу), тобто всього, що обумовлювало втілення необхідності виживання роду. І саме в глибині міфологічної свідомості бере свій початок розвиток різних способів опосередкування знання, формування надалі теоретичних регулятивів філософської рефлексії, що народжувалася. Тому головною характеристикою логіко-психологічної структури міфологічного мислення, на думку Ж. Піаже, Л. Леві-Брюля була комплексність, тобто «синкретичність». За Гегелем, буття міфу(аналогії також – А.Д.) в собі містить первісну тотожність нерозвинених протилежностей, захованих в самому міфі, у його ритуалі. На етнічному фоні буття людини історично формуються групи міфів. Вже у XVII столітті Б. Фонтенель писав у праці «Про походження міфів» про подібність американських міфів з міфами греків. В українській та латиській народних культурах можна також знайти спільність та функціональну схожість міфологічних персонажів.

Міфотворчість виступає історично першим елементом культурної історії людства через аналогію як єдино головний спосіб розуміння світу. Особлива повнота міфу досягалася за рахунок включення в нього емоційно образного та інтуїтивного начал. Відносини протилежних сторін міфологічної свідомості як протиріччя між реалістичними елементами досвідного знання і фантазуючими образами реальності трансформуються на наступному історичному етапі у відношення між буденною свідомістю та науковим філософським мисленням. Бо створюваний силою творчої уяви світ виводив людину за межі емпірії в світ ідеальних сутностей.

Багато перших аналогій можуть нам у XXІ столітті здатися наївними. Але і сьогодні, в повсякденному побутовому спілкуванні, бажаючи зрозуміти що-небудь, ми прагнемо помістити щось незрозуміле для нас в середовище подібних, більш звичних явищ. Часто таким принципом нашої дії пізнання незрозумілого виступають аналогії. Обплітаючи образ незрозумілого предмета аналогіями, ми більш надійно діємо з цим предметом, використовуємо наявний у нас досвід дій з аналогами. Тому аналогії стають в нашому житті однією з перших розумових (інтелектуальних) відповідей на почуття невпевненості, що виникає при розпаді звичних схем дій, виступають знаряддям відновлення цілісності розпадаючого мінливого світу, засобом психологічного збереження зникаючої та пошуком нової стабільності в нашому житті.

Рішучий крок переходу від міфокосмогонії до натурфілософії здійснили мілетські мислителі у VI ст. до н.е. Вони стали на шлях пошуку єдиного першоначала у світі різноманітних природних (астрономічних, метеорологічних) речей і явищ, змінили не тільки термінологію космогонії, але і її зміст. Міфопоетичні легенди емоційно насичені, а перші натурфілософські вчення – емоційно нейтральні раціональні ідеї, що висувалися філософами. Грецькі мислителі перейшли від питання про те, з чого виник світ, до питання про те, що лежить в основі речей. Вони також відмовились від міфотеологічних уявлень про те, як був створений світ і хто підтримує світовий порядок речей і стали на шлях раціонально-наукових поглядів про світ як процес. Вони змінили термінологію космогонії і її зміст. Сене пошуку зводився, перш за все, до встановлення в уяві цілісності і стійкості образу стабільно мінливого матеріального світу. Причому, зримо проявлялась потреба віднайти спільність зовнішнього матеріального з відносно незалежним від нього своїм матеріальним (тілесним) буттям. У них демонструвалась спроба зробити це через аналіз психічного у своєму індивідуальному тілесному.

Ідея єдності і неподільності душі і зовнішнього світу розвивалася в VI ст. до н. е. грецькими натурфілософами. Мілетці звертали увагу

на здатність людини виробляти в розумі дії незрівнянно швидше, ніж це можна зробити фізично. Психічні процеси поряд з іншими загадковими властивостями психіки ставали для давньогрецьких філософів предметом пояснення будови світу, єдності людини і природи. Філософ Фалес (624-546 до н. е.), наприклад, вважав всю матерію одушевленою, наголошував на незвичайній швидкості розумових актів.

Слідом за мілетськими філософами Геракліт розвивав ідею єдності природи душі і фізичного світу через ідею єдності їх у вогні. Вихідною клітинкою пояснення будови світу у Геракліта було поняття «вогню» як ідеальний аналог реального вогню в природі. Матеріальним аналогом душі виступав у Геракліта пар. Світ виникав з вогню. Вогонь і логос притаманні і душі людини. Душа випаровувалася з вологи, а волога походила з єдиної природи Землі. В аналогії психіки з парою демонструвалася зріюча в розумі потреба уподібнення психіки з чимось невидимим і мінливим. Формувалась світоглядна дихотомія бінарних опозицій – матеріального та ідеального, закладалось раціональне розуміння логічної дихотомічності аналогії як методу розуміння бінарної сутності любого природного і в майбутньому науки соціального явища.

Уявлення про єдину основу, як речовини Всесвіту, так і фізичної субстанції нервово-психічних процесів за часів Фалеса і Геракліта не могли бути виражені краще, ніж через уявлення про єдине у вогняному початку світу і душі. Тому особливої уваги заслуговують ідеї Геракліта і його сучасників про Логос, єдиний закон, що підпорядковує собі розвиток фізичного і психічного світу: множинне в єдиному та єдине в різноманітті. Логос душі так само безмежний, як і логос, правлячий космосом. Ідея єдиного Логосу після занепаду греко – римської цивілізації спочатку втілювалася в релігійні уявлення про єдиний Закон Божий, в якому виражаються вольові здатності творчої індивідуальності Бога, а потім була вдало проігнорована наукою для простоти побудови спеціалізованих теорій, кожна з яких прагнула відповідати лише своєму вузько спеціальному предмету. *(Мова йде про періоди екстенсивно-інтенсивного розвитку практичного та теоретичного природознавства та появи самостійних конкретних видів науки).* Продовжували, звичайно, діяти окремі аналогії, де психічний світ у чомусь уподібнювався деяким властивостям фізичного світу, але ці аналогії були ще незрілими. Отже, для натурфілософів античності аналогія грала велику роль в пізнанні явищ природи та й в обґрунтуванні філософських знань свого місця в різноманітті природних та соціальних сил. Аналогію між числами та геометричними образами ми можемо також знайти у піфагорійців. Вони застосовували пропорцію як форму аналогії. Якщо в натурфілософії античності речова аналогія використовувалась для пояснення першопочатку та єдності матеріального світу, то об'єднуючим логіко-

гносеологічним початком формуючого теоретичного філософського пізнання була ідея доказовості знання. Починаючи з Фалеса використання доказової форми розуміння світу проявлялось вже у піфагорійській математиці, філософії елейців, атомістиці Демокріта, філософії Сократа, в абсолютизації теоретичного знання Платона, розробкою Аристотелем історично першої наукової теорії через досвід, «*techne*». У «Нікомаховій етиці», розмірковуючи над різними концептами справедливості, Аристотель стверджував, що «несправедливе – це порушення пропорційності, бо пропорційність – це середина, а справедливе полягає в пропорційності». Аналогія пояснювалась ним через пропорційність.

2. Умоглядно-схоластичний варіант аналогії в християнському філософському Середньовіччі

В середньовіччі аналогія отримала максимально сприятливі умови для свого застосування при поясненні божественних істин, зокрема у схоластиці. Виникала проблема доцільності використання терміну в різних значеннях. В схоластичній філософії здійснюються спроби відокремити раціоналізоване теологічне знання від асимільованого природничого знання. Яскравим прикладом такого процесу є теоретична боротьба номіналізму (І. Росцелін, Д. Скот, У. Окам) та реалізму (А. Кентерберійський, А. Великий, Т. Аквінський). В схоластиці введено аналогію як новий спосіб упорядкування значень одного поняття окрім аристотелівського подвійного поділу значень. Аналогія у метафізиці XIII століття застосовувалась для вирішення питання про співвідношення єдиного та множинного. Зокрема Т. Аквінський вживав аналогію в своїх теологічних роздумах в питанні про суще. У своїй теорії аналогії сущого вдало поєднував розуміння аналогії відношення як подібності та аналогії як пропорційності через баланс та аналогію атрибуції. Аналогію атрибуції він визначає через достовірність, аутентичність людини з Богом як з його, божим творінням, часом творіння, специфікою творіння на підставі аналізу особливостей такого творіння. Аналогія розглядалась «у логіко-семантичній, метафізичній та теологічній площині» – пише дослідник В. Котусенко². Це була неоплатонівська спроба формування теоретичного варіанту методу аналогії у відкритті божественних істин середньовічною філософською схоластикою.

² Котусенко В. В. Аналогія і складність розвитку метафізичного методу. *Магістеріум. Вип. 13. Історико-філософські студії*. Редкол.: Горський В.С. (голова) та ін. Київ: КМ Академія, 2004. С. 10–14.

3. Аналогія в пізнанні як віддзеркалення «розумності» природи в натурфілософії епохи Відродження

Епоха Відродження проявила себе також через аналогію. Поява нових соціокультурних світоглядних установок, направлених на досягнення органічної єдності пізнання та практики, тобто діяти і пізнавати, привела до зміни підходів в розумінні методів пізнання, і, звісно, серед них аналогії. Мудрістю вже визнається не умоглядно-схоластичне отримання знання, а духовно і предметно творяще мистецтво. Леонардо да Вінчі був прихильником досвідного пізнання світу, тому його живопис є результат спостереження в образі. Разом з тим, живопис, філософія та наука, на його думку, повинні спиратися не тільки на спостереження, а й на математику. Да Вінчі припускав що світ і людина обчислювані, прикладом тому служать відкритий ним принцип «золотого перетину» . Леонардо вважав, що в природі все влаштовано досконалим чином, тому для інженерних конструкцій Леонардо брав в якості моделі природні об'єкти. Наприклад, при створенні літальних апаратів детально вивчав будову пташиного крила і способи зльоту і посадки птахів. Так поступово визрівала проблема співвідношення моделі і аналогії, що набирала свого інтенсивного розуміння в новочасну епоху і актуальна для наших часів.

Леонардо да Вінчі піддавав критиці чисту умоглядність, де докази не підкріплюються дослідом. Наука, на думку Леонардо, бере початок в досвіді і підтверджується ним, крім того наука в досвіді (на практиці) реалізується. У міркуваннях Леонардо вловив «розумність» природи в пропорціях, що існують у багатьох живих тілах і людині. Віддавав перевагу методу аналогії всім іншим, наприклад, знаменитою ілюстрацією Майстра митець доводив пропорційність людського тіла: з розкинутими руками і ногами розсунутими фігура людини вписується в коло, а з зімкнутими ногами і піднятими руками – в квадрат, при цьому утворюючи хрест. Леонардо також вибудував композицію фрески «Таємна вечеря» системою пропорцій, аналогічної співвідношенням музичних інтервалів.

Г. Галілей відкрив чотири супутники Юпітера і встановив аналогію між їх рухом навколо Юпітера і рухом Місяця навколо Землі, а також рухом всіх планет навколо Сонця. Його відкриття з'явилося начебто моделлю Сонячної системи і зміцнило при посередництві аналогії систему Коперника, яка стала для того найвагомішим аргументом, ніж всі інші. На основі аналогії з небесними тілами щодо взаємного притягання І.Ньютон говорить про те, що всі тіла тяжіють один до одного. Ідеал пізнавальної діяльності для Д.Бруно – це відновлення інтелектом в розумі «живого мистецтва» природи. Природа виробляє речі, а розум виробляє образи цих речей за їх аналогією в природі.

4. Матеріалізм 17–18 століть про аналогію в пізнанні природи

В контексті традиційного розгортання матеріалістичних поглядів на природу аналогії з позицій натурфілософських тенденцій розуміння сущого можна розглянути філософію французьких матеріалістів 17–18 століть (Дідро, Ламетрі, Гольбаха, Гельвеція, Робіне та інші). Зокрема звертаємо увагу на філософські міркування про аналогію Е.Кондильяка, незаслужено забутого, на нашу думку, авторами сучасних філософських наративів у гносеології, метафізиці, онтології, логіці. На противагу суб'єктивному ідеалізму Берклі він стверджував з позицій власного нестійкого сенсуалізму, що природа існує незалежно від людини. Сперечаючись з Юмом доводив, що людина може досягнути повноти знань про явище, подію через аналіз відношення. У дослідженнях природи явищ надавав значної ролі спостереженню та аналізу. Відділяв практичні знання від теоретичних. Теоретичні знання є аналіз ідей, думок через їх класифікацію за допомогою слів. Слово – це знак ідеї, без якого неможливе теоретичне мислення. Загальною граматику таких слів виступає логіка. Вважав, що розмірковування можуть часто базуватись на хибних гіпотезах. Бо розмірковування порівнянням відношень речей без використання спостереження та аналогії практично є хибні гіпотези. Тому при аналізі «мистецтва розмірковування» як однієї із здатностей душі наполегливо пропонував, наприклад, розглядаючи пам'ять чи чуттєвість, звертатись не тільки до досвіду а й до аналогії. Аналогія дає досліднику різні ступені достовірності знань. В пізнанні є аналогії, що ґрунтуються на відношеннях наслідків і причин. Філософ підкреслював, що названі аналогії можуть виконувати функцію доказу, якщо підтверджуються співставленням обставин. Далі наголошував, що однакові наслідки мають однакові причини. Вони ж (причини) підтверджуються новими аналогіями та новими спостереженнями. Такий механізм застосування аналогії, на його думку, не дає з'явитись пізнавальному сумніву Декарта, тому потрібно міркувати так, як робили Галілей та Ньютон, щоб зробити свої відкриття (Е.Кондильяк: «Курс занять», «Про мистецтво міркувань», «Нова історія, остання кн., гл.5»). Для підтвердження своєї позиції приводив космологічні приклади, що показують різні ступені аналогії. Англійський соціолог Г.Спенсер у своїй праці «Основи соціології» фіксував аналогію суспільства і біологічного організму, не як дзеркальне відображення (копія) суспільства природному організму, а як подібність в принципі, який – не догма, тому дає можливість демонструвати неповну аналогію. Неповність аналогії на його думку, в змістовній відмінності організму та суспільства попри функціональній подібності деяких частин обох моделей світу.

Якщо Е. Кондильяк розповідав про аналогію в природі і як вона виникає в розумі (психіці) людини, то Ж. Ламетрі прямо ототожнював людину із штучним механізмом – технічним агрегатом-машиною, показував не тільки різницю між людиною-рослиною і людиною-машиною (твори «Людина-машина», «Людина-рослина»), а й подібність між ними.

Аналогія є демонстрацією мисленнєвої дії розуму людини і за своєю суттю вона є завершенням процесу цієї діяльності, зорієнтованої на кінцевий результат пізнання – нове знання про пізнаваний об'єкт. Результатом появи нового знання є завершення процедури аналогії як методу пізнання. Слід розуміти, що аналогія може створювати нове знання не тільки опираючись на базовий повторюваний модус знання, а й створюючи додатково нові (апріорі) уможливлені моделі знання, де базова структура знання вже відсутня. Про подібне прирошення знання можемо знайти міркування у філософії раціоналістів Декарта, Канта, Мальбранша і т.п. В процесі пізнання не тільки відкриваються нові істини, але і змінюються картини, моделі світу, категоріальні структури мислення, в рамках яких формуються наукові відкриття якимось допоміжним засобом нашого пізнання. Більше чотирьохсот років тому була популярна аналогія відносин. Однак встановлення з її допомогою подібності виявлялися, як правило, поверхневими і легковажними. Так, відношення світла до неба, уподібнювалися відношенню трави до землі, живих істот – до земної поверхні, на якій вони живуть, мінералів і алмазів – до порід, в яких вони містяться. При аналогії відносин уподібнюються тільки відносини. Самі ж предмети, між якими ці відносини мають місце, можуть бути абсолютно різними. У добре відомій планетарній моделі атома його будова уподібнюється будові Сонячної системи. У цій аналогії встановлюється, схожість не самих предметів, а відносин між ними. Але відношення між ядром і електронами багато в чому подібно відношенню між Сонцем і планетами. Помітивши цю подібність, можна висловити, наприклад, припущення, що електрони, як і планети, рухаються не по кругових, а по еліптичних траєкторіях. Це буде умовивід за аналогією, але він спирається вже не на подібність властивостей предметів, а на схожість відносин між абсолютно різними предметами. Аналогія відносин є вагомим елементом людського мислення, що вимагає, однак, особливої обережності та розсудливості при його застосуванні. В умілих руках така аналогія може стати засобом глибоких прогнозів-передбачень, які змушують побачити світ в новому світлі і в незвичайному ракурсі. При поверхневому застосуванні аналогія відносин перетворюється на фантазію, що обриває зв'язок з реальним світом і нехтує існуючими в ньому зв'язками і відносинами.

В науці міркування за аналогією застосовуються попри тому, що аналогія часто дає ймовірнісні припущення настільки широко, як і у всіх інших областях людської діяльності. Причому не можна сказати, що вчені використовують переважно строгі аналогії, ймовірність висновків яких відносно висока. Вчені прагнуть до такого виду аналогій, і вони, звичайно, ідеал вченого. Вони можливі в досить розвинених областях знання. Але разом з тим в науковій творчості, поряд з найточнішими зі всіх можна зустріти досить приблизні аналогії. Причина в складності процесу наукового пізнання в різноманітті тих завдань, які вирішуються в науці за допомогою аналогій. Також вчений може звертатися до аналогії з різними цілями. Вона може залучатися, щоб менш зрозуміле зробити більш зрозумілим, уявити абстрактне в більш доступній, образній формі, конкретизувати абстрактні ідеї і проблеми. За аналогією можна також говорити про те, що поки недоступне прямому спостереженню чи експерименту. Вона може служити засобом висунення нових гіпотез, бути своєрідним методом вирішення прикладних завдань. В кінцевому рахунку саме мета міркування визначає характер аналогії. В одних випадках потрібна гранично точна (строга) аналогія, в інших корисною може виявитися вільна аналогія, що не утрудняє творчу уяву і фантазію дослідника. Французький інженер С. Карно, що заклав у XIX ст. основи теорії теплових машин, прирівняв роботу такої машини роботі водяного двигуна. Фізична аналогія між переходом тепла від нагрітого тіла до холодного і падінням води з високого рівня на низький – приклад строгої аналогії, спирається на істотні риси уподібнюваних об'єктів. В історії фізики також є приклади вільних аналогій, які відіграли важливу роль у розвитку цієї науки. Так І. Кеплер, який відкрив закони руху планет, уподібнював тяжіння небесних тіл із взаємною любов'ю. Сонце, планети і зірки він порівнював з різними видами бога. В XVII ст. рух крові в організмі порівнювали з морськими приливами і відливами. Лікар В. Гарвей ввів нову аналогію – з насосом і прийшов до фундаментальної ідеї безперервної циркуляції крові. Хімік Д. Прістлі скористався аналогією між горінням і диханням і завдяки цьому зміг показати процес відновлення кисню в природі. Винахідник парової турбіни Ч. Парсонс почав свою роботу, виходячи з аналогії між потоком пари і потоком води в гідравлічній турбіні. В 1895 р Ф. Шаню зробив біплан з крилами, з'єднаними стійками (підпірками). Конструкція була схожа на ажурний міст, бо винахідник Шаню був інженером-мостобудівником і побачив аналогію між своєю справою і проблемою зміцнення крил аероплана без їх обважнення. Уподібнення крила аероплана – мосту і потоку пара – потоку води – це виявлення подібних властивостей вже різних об'єктів. Наприкінці XIX ст. чимало дослідників природи демонстрували

прагнення створити нову натурфілософію. Здебільшого їх системи виявлялися примітивними і застарівали з новими відкриттями. Не стала винятком і філософська система німецького зоолога та філософа Е. Геккеля (1834–1919 рр.) Філософські праці Геккеля популяризують найбільші досягнення природничої науки XIX століття, які він прагнув узагальнити в рамках цільного моністичного світогляду. Згідно з Геккелем – світ вічний і нескінченний, перебуває у вічному русі, заповнений єдиною матеріальною субстанцією, яка зі свого боку розпадається на два атрибути: речовину і силу (енергію). Сам Геккель використовував аналогії, що демонструють розпад сущого на матерію і дух. Він не виводить енергію як атрибут речовини, а робить їх рівнозначними величинами. Визнавши, що енергія = дух, і що вони нерозривно поєднані в загальній субстанції, він буквально своїми ж словами проводить другу аналогію, де вже показує, що “дуалісти” створюють зовнішнього, відірваного від світу Бога, а “моністи” пронизують весь світ Богом. На його думку «позасвітовий особистий» бог дуалізму приводить людство до теїзму, а «внутрішньо світовий» бог монізму до пантеїзму. Доцільно згадати, що проти такої натурфілософської позиції у науці виступали деякі позитивісти того часу, зокрема «махізм».

Літературна проза того часу також нам демонструє застосування принципу аналогії для втілення письменником свого творчого уявлення про світ. Роман «Дон Кіхот» М. Сервантеса по суті є демонстрація одного великого міркування за аналогією. Мандри і пригоди та міркування головного героя Дон Кіхота – це аналогія, що втілюється не тільки в слові, а й в практичній предметній дії. Самим Дон Кіхотом проведена аналогія видається бездоганною. І тільки тим, хто знаходиться поруч з ним зрозуміло, що аналогій між світом лицарських марень і реальним життям практично не існує. Подібні творчі аналогії свідчать про появу соціального проекту-ілюзії, який проявився ще в античності у Платона («Держава»), пізніше у філософських теоріях соціалістів Фуре, Сен-Сімона та Оуена.

5. Німецька ідеалістична філософія 18–19 століть про роль аналогії в пошуку істини

Німецька ідеалістична філософія 18–19 ст. у своєму прагненні сформувати досконалий метод пізнання вже в особі І.Канта не оминула питання ролі аналогії в пошуку істини. Знаходячись під впливом натурфілософських ідей у докритичному періоді своєї філософської творчості у праці «Загальна природна історія і теорія неба» Кант стверджує, що аналогія може підняти теорію механічного утворення небесних тіл від гіпотетичної ймовірності до повної достовірності.

За аналогією з сонячною системою філософ структурує весь світ, в якому є центр протягування та опора всієї природи. Аналогія не дає можливості піддавати сумніву те, що всі системи планет утворились з дрібних частин первинної матерії. Для обґрунтування цієї думки в розділі 2 «Про різну щільність планет і про відносини їх мас» вже згаданої праці Кант приводить приклад існування єдиної матерії (речовини) як нескінченного вмістилища буття божого, з якої складається сонце та всі планети. На думку філософа аналогія допомагає встановити причини подібності руху планет, зрозуміти суть взаємовідносин речей у світі. Проте він не догматизує позитивну роль аналогій в пізнанні, вказує, що саму аналогію слід підкріпляти серйозними доказами. Тому, на його думку аналогія є важливим, але допоміжним засобом нашого пізнання. Принцип аналогії притаманний мисленню як метод пізнання закономірностей та функції матеріальних систем. Отже, в «докритичний» період аналогія мислиться Кантом як спосіб доказу існування матеріальності світу, а специфіка розуміння матеріального світу розкривається в загально філософському плані пояснення процесу пізнання, в якому бере участь метод аналогії. Проте ним не абсолютизується науковий статус аналогії як об'єктивного критерію отримання істинного знання. В цей період Кант цікавився природничо-науковими проблемами, аналізував в онтологічному плані проблеми руху, саморуху, простору та часу. Вперше було публічно представлено думку, що природа має історію в часі. Щодо критичного періоду в контексті нашої теми, то Кант за своїм власним висловом ««проснувся від догматичного сну» завдяки скептицизму Юма і спробував знову досягнути роль аналогій в пізнанні вже умоглядних систем.

Критичний період в творчості Канта демонструється його основними працями: «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму» та «Критика здатності судження». Якщо «докритичний» період філософа вписується в загальну історично фіксовану систему натурфілософських знань, то в «критичний» період Кант зробив спробу заперечити «стару» метафізику і визначити можливості синтетичного апіорного знання. Це давало можливість сформувати новий стиль мислення, в якому закладалися принципи діалектики, нехай ідеалістичної, але – діалектики! В своїй основній праці «Критика чистого розуму» німецький мислитель застосовує трансцендентальні схеми, за допомогою яких дослідник здійснює категоріальний синтез чуттєвих даних, створює емпіричні образи чуттєво сприймаємих предметів (кіт, будинок, дерево і т.п.). Трансцендентальні схеми, стверджує Кант, створюють правила формування чуттєвих образів, вони продукт і є цими правилами. Схеми чуттєвих понять є продукт і начебто монограми чистої здатності уяви апіорі, уяви, яка дає можливість сформувати апіорне синтетичне

знання. В цих схемах Кант знаходить місце також методу аналогії. Він вказує на існування трьох видів аналогії досвіду як принципів визначення існуючих явищ в часі, наголошує, що у філософії аналогія є рівність не кількісних, а якісних відношень. Тому аналогія досвіду є лише правилом розуміння чуттєвих відношень а не фіксацією емпіричних відношень речей. А правила розуміння є апіорні, абстрактно-логічні, які можна застосувати до будь-якої групи емпіричних відношень чуттєвих речей. Тому аналогії виконують не тільки констатуючу а й регулятивну функцію в пізнавальному акті. Такими трьома аналогіями у Канта є: аналогія постійності, аналогія причини та дії, аналогія взаємодії, які отримують у філософа детальний аналіз свого змісту. На довершення свого аналізу аналогії Кант в праці «Логіка. Посібник до лекцій. 1800» пише, що аналогія як і індукція є видом умовиводу здатності судження. Також Кант пише в «Критиці чистого розуму», що аналогію потрібно використовувати лише тоді, коли розуму недостатньо непогрішних доказів. Проте, не абсолютизує науковий статус аналогії як об'єктивного критерію отримання істинного знання і рекомендує, як і в докритичний період, саму аналогію підкріплювати серйозними доказами. Логічна сутність принципу аналогії полягає в тому, що від конкретної подібності декількох речей здійснюється в мисленні перехід до їх повної подібності в понятті. Отже, в кантівській гносеології відбулось пізнавальне переосмислення умовиводів за аналогією, що було позитивно сприйняте гносеологами та логіками.

Не обійшов своєю увагою аналогію і Г. Гегель. Аналізуючи тотожність зв'язку різних стихій природи Землі Гегель показує, що вона формується в абстракцію (аналогію) через відкидання своєрідних різниць та умов прояву цих стихій («Філософія природи»). Така абстракція породжує поверхові загальні уявлення про конкретне. Проте аналогія часто буває поверховою. Бо природознавці часто переносять конкретне на загальне без усякої підстави і такі узагальнення – аналогії штучно придумуються («Філософія природи»). Опираючись на міркування Гете з порівняльної анатомії Гегель у своїй філософії природи через аналіз досконалості природної речі дійшов до висновку: чим досконаліша річ, тим менш подібні між собою частини цієї речі, чим менш досконала річ, тим більш частини цієї речі однакові чи подібні і тим більш подібні цілому («Філософія природи»). Він вказав на кореляцію понять «аналогія» та «досконалість». В праці «Філософська пропедевтика» мислитель здійснив порівняльний аналіз аналогії з індукцією. Через індукцію, пише філософ, індивідуальна одиничність (предмет) є підставою для визначення загальної природи одиничного, в аналогії, навпаки, опосередкування полягає в тому, що інша одиничність має ту ж саму загальну природу. Тому за аналогією можна робити

висновок про індивідуальну особливість одиничної речі за її (речі) загальною природою, а за індукцією –ні. Так розмірковував суб'єктивний ідеаліст І.Кант про аналогію.

В цей період різні варіанти теоретичної натурфілософії розроблялись І.Гербартом, Г.Фехнером, Е.Гартманом та інш. Також на авансцену науки виходив позитивізм зі своєю методологією пізнання світу та отримання нових знань про природу. Тому ознайомлення з розвитком теоретичного природознавства ХУІІІ ст. свідчить, що не всіма його представниками науково позитивно сприймалась філософія природи Г.Г.Гегеля. Відомий природознавець Гумбольдт був критиком гегелівської фізики тепла. Математик К.Гаус емоційно негативно оцінював всю натурфілософію Г.Гегеля. Фізик Г. Гемгольц писав, що спекулятивні марення філософів створювали інтелектуальні труднощі в примиренні протилежних на той час методів пізнання шеллінго-гегелівської натурфілософії та природничих наук. Дехто заявляв, що натурфілософія є сукупністю містичних фраз. Справа в тому що на межі ХУІІІ- ХІХст. природознавці та філософи займались побудовою єдиної картини світу. Але підходи були різні. Це був період радикальних інтелектуальних позицій в теорії пізнання який спонукав до появи дихотомії раціоналізм і емпіризм (сенсуалізм),коли схильність до заперечень та обвинувачень переважала над вмінням слухати і обговорювати, тобто над здатністю завершувати інтелектуальний діалог прийняттям спільної позиції з розгляду тієї чи іншої гносеологічної проблеми. На словах багато хто хотів одного – домовитись. Заради цього ступали в суперечку. А суперечка перетворювалась у непримиренну полеміку, проявляла дух розколу. Прикладом віку,що мріяв про єдність, проте демонстрував роз'єднаність, була так звана «памфлетна війна» ХУІІІ ст. в Англії. Тому з сумом писав Шефстбері, вихованець Дж. Локка, у своїй праці «Моралісти» (1709 р.) на словах всі прагнули домовитись, але коли справа доходила до практичних дій, то кожен відстоював свою наукову позицію в розумінні основного метода пізнання і діалоги не виходили.

Натурфілософія для Гегеля була лише етапом розгортання абсолютної ідеї самої себе в історичному розвитку, тому не хвилювала негативна оцінка його філософії природи природознавцями. Вже у «Філософії духу» Гегель продовжує розглядати позитивну роль аналогії в спекулятивному пізнавальному акті. Аналізуючи у праці «Філософська пропедевтика. Перший відділ. Вчення про поняття» умовиводи кількості він прямо говорить, що вони ґрунтуються на аналогії, бо обумовлені суттю загального. В умовиводах за аналогією є завжди загальне, яке має смисл образу за аналогією стосовно

безпосередніх смислів чуттєвих явищ. Аналогія використовує ці образи як прояв іншого смислу. Такий процес Гегель називає символізацією.

ВИСНОВКИ

В первісному суспільстві аналогія проявлялась засобом регуляції життя індивіда в межах роду через дійство-ритуал відношення до явищ природи у формі дихотомії зооморфізм-антропоморфізм. В античній Греції теоретичного періоду філософської думки під аналогією розуміли подібність кількісних

відношень через пропорцію. Висновок про подібність однієї речі іншій речі називався прикладом (парадейгма – Аристотель). В Середні віки аналогією називали умовивід, що містив однакову назву різних речей. В спекулятивній філософії періоду німецької класичної ідеалістичної діалектики (Кант, Гегель) аналогія визначалась допоміжним методом розуміння логіки мисленнєвого процесу отримання істини.

Натурфілософська течія філософії та спекулятивна ідеалістична філософія віковими спостереженнями прийшли до висновку, що в залежності від природи порівнюваних речей(подій, явищ, матеріальних і духовних предметів) умовиводи за аналогією можуть приводити до істинних або хибних висновків.

Потребує подальшого розгляду розуміння аналогії філософами постмодерністської епохи розвитку науки.

АНОТАЦІЯ

В розділі розкриваються тисячолітні спроби мислителів від античності до появи постмодернізму розкрити роль методу аналогії в пізнавальному процесі отримання істини. Зосереджена увага на двох напрямках формування філософських уявлень про аналогію як метод пошуку відповіді на пізнавальні проблеми: 1) натурфілософському – від міфологічних уявлень ролі емпіричної аналогії до теоретичного природознавства ХІХст., і 2) теоретичному – (умоглядний, «спекулятивний»). Філософський аналіз емпіричного напрямку дає можливість розкрити особливості переходу від чистої емпірії до теоретичного осмислення аналогії як засобу пізнання і практичної дії в соціальній сфері життєдіяльності людини. Теоретичним напрямком розкривається діалектичність розуміння філософами тисячоліть аналогії як методу наукової теоретико – прикладної діяльності. Розглядаються суб'єктивні підходи філософів обох напрямів різних епох як демонстрація власних поглядів на аналогію. Звертається увага на те, що у сучасній науковій практиці також використовуються різні аналогії.

Література

1. Бондар В. І. Аналогія як явище в системі прогностичних методів у педагогіці. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. С. 17. Теорія і практика навчання та виховання зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 29. С. 8–16.*
2. Дротянко Л. Г. Фундаментальне та прикладне знання як соціокультурна і праксеологічна проблема: Монографія. Київ: Четверта хвиля, 1998. С. 94–170.
3. Жидкова, Н. Аналогія як дослідницький метод у підручниках громадянської та історичної освіти 5 класу. *Проблеми сучасного підручника*, (29), 87–98. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-29-87-98>.
4. Козловський Ю.М., Козловська І.М., Білик О.С. Використання методу аналогії як засобу інтеграції міждисциплінарних знань. *Педагогічні науки: теорія та практика*, №3 (39), 2021. С. 32–38.
5. Котусенко В. В. Аналогія і складність розвитку метафізичного методу. *Магістеріум. Вип. 13. Історико-філософські студії*. Редкол.: Горський В.С. (голова) та ін. Київ: КМ Академія, 2004. С. 10–14.
6. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич. КИЇВ: Альтернативи, 1999. 392 с.
7. Лопатьєв А.О. Моделювання як методологія пізнання. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2007. № 84. С. 4–10.
8. Мінаков М. А. Віра як здатність розуму: І. Кант про чисту віру розуму. *Магістеріум. Вип. 1. Історико-філософські студії*. Редкол.: Горський В. С. (голова) та ін. Київ: КМ Академія, 1998. С. 103–111.
9. Погрібний С. Аналогія закону та аналогія права як засоби регулювання договірних цивільних відносин. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010, № 5. С. 14–21.
10. Пилипейко С. Аналогії на уроках історії як засіб розвитку мотивації до навчання. *Рідна школа*, № 8-9, С. 32–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2016.
11. Рижко О. М, Савченко О. В. Аналогія. *Енциклопедія Сучасної України*. Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. Т.1. С. 457–459.
12. Юрковський В. Значення терміну «аналог розуму» у філософії І. Канта та у сучасній філософії та естетиці. *Вісник Нац. Ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2002, № 453. С. 360–362.

Information about the author: Dovhan Anatolii Oleksiiovych

Doctor of Philosophy, Professor,
Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2, M. Kryvonosa St., 46027, Ternopil, Ukraine